

Geestelijke verzorging voor ongelovigen

Religie en zingeving in recente onderzoeken

T. Bernts en J. Berghuijs, **God in Nederland 1966-2015**. Ten Have, Utrecht 2016. ISBN 9789025905248, 222 pag, € 20,99.

W. Huijnk, **De religieuze beleving van moslims in Nederland. Diversiteit en verandering in beeld**. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2018. ISBN 9789037708684, 97 pag. Download: www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2018/De_religieuze_beleving_van_moslims_in_Nederland

Pew Research Center, **Being Christian in Western Europe**. www.pewforum.org/2018/05/29/being-christian-in-western-europe, geraadpleegd op 19 september 2018.

Kees de Groot

SLECHTS EEN HALVE EEUW GELEDEN was met de tweeslag protestant en katholiek het leeuwendeel van de Nederlandse bevolking wel gekarakteriseerd als het om religie ging. Uit die tijd stamt ook het beroep van geestelijke verzorging zoals we dat nu kennen. Vergeleken met andere landen valt dit beroep op vanwege de rela-

tief autonome positie ten opzichte van de gevestigde kerken (die in vergelijkbare landen een sterkere greep op pastoraat/geestelijke verzorging hebben) en de sterk geseculariseerde maatschappelijke context. Het relatief autonome zit hierin dat opleiding en aanstelling van geestelijk verzorgers wel steunt op de georganiseerde godsdienst en levensbeschouwing, maar niet, of steeds minder, daartoe te herleiden is. Je kunt immers als geestelijk verzorger zelfs in het geheel niet gebonden zijn aan een institutionele religie of levensbeschouwing. Het streven om deze geestelijke verzorging te handhaven, te versterken en zelfs uit te breiden in een samenleving waarin de meerderheid zich niet met kerk, moskee of synagoge verbonden voelt, doet vermetel aan vanuit de traditionele gedachte dat geestelijke verzorging iets is wat door geestelijken wordt verzorgd.

Beroepsbeoefenaren maken zich soms ongerust over die identificatie van geestelijke verzorging met kerk en geloof, omdat deze *idee fixe* het zicht zou belemmeren op het belang van hun vak voor iedereen die met zinfragen kampt. Hierachter ligt de begrijpelijke vrees dat de waarde van geestelijke

verzorging niet meer wordt herkend wanneer deze tot de sfeer van religie wordt gereduceerd, een woord waar buitenstaanders al snel het bijvoeglijk naamwoord ‘achterlijk’ bij lijken te denken. De godsdienstsociologische diagnose die hierin besloten ligt is viervoudig: (1) de Nederlandse samenleving is sterk gesecculariseerd en (2) religie is iets van de oudere generatie; hierbij horen twee gangbare nuanceringen: (3) er is een islamitische migrantenminderheid die nog (!) wel gelovig is en (4) een grotere groep mensen die wel open staat voor spiritualiteit.

Geloven onder de loep

In 2016 verscheen de recentste editie van het bekendste langdurige onderzoek naar geloof, spiritualiteit en zingeving *God in Nederland*; in 2018 verschenen het rapport *De religieuze beleving van moslims in Nederland* van het SCP en het rapport *Being Christian in Western Europe* van het Pew Research Center (2018). Wat klopt er volgens deze drie publicaties van bovenstaande inschatting en wat betekent dit voor het vak?

Eerst enkele woorden vooraf over dit type onderzoek. De vragen die in enquêtes als deze worden gesteld gaan vaak over wat we kennen uit het verleden: kerk- of moskeebezoek, bidden, Bijbel of Koran lezen, en instemming met statements over religie en samenleving. De cijfers kunnen toe- of afnemen, en wellicht tekenen zich verbanden af, maar om iets nieuws op het spoor te komen zal de onderzoeker dichter op de praktijk moeten zitten. Na kwalitatief onderzoek kan duidelijk worden waar eigenlijk naar gevraagd had moeten worden.

God in Nederland is de naam voor een particulier initiatief dat eerder door vrouwenblad *Margriet*, de KRO en weekblad *De Tijd* en de RKK werd genomen, en recentelijk door het Kaski (tegenwoordig verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen), wederom gesteund door de KRO. Voor deze editie hebben de auteurs voor het eerst gebruik gemaakt van een web-enquête in

plaats van face-to-face interviews. Het grote voordeel is dat er kon worden meegelift met een bredere, meerjarig vragenlijstonderzoek van *CentERdata* met een vast panel. Wie bij mensen binnen wil komen met een enquête over geloof vindt tegenwoordig immers te vaak een dichte deur. Aanhangers van niet-christelijke religies zijn in dit onderzoek ondervertegenwoordigd, wat waarschijnlijk samenhangt met hun migratieachtergrond.

De religieuze beleving van moslims in Nederland richt zich speciaal op Turkse, Marokkaanse, Antilliaanse, Surinaamse en Somalische Nederlanders. Ook hiervoor is een online vragenlijst gebruikt, maar deze is wel aangevuld met interviews. Dit rapport is het eerste deel van een drieluik. In het tweede deel, dat nog dit jaar wordt verwacht, zal het over christenen in Nederland gaan, met bijzondere aandacht voor de circa een miljoen christenmigranten. In het derde deel wordt de levensbeschouwing en spiritualiteit van buitenkerkelijken belicht.

Being Christian in Western Europe is het resultaat van een internationale opiniepeiling, geleid door Neha Sahgal en mede gefinancierd door de Templeton Foundation. Hierbij werden 1497 (Nederland) tot 2211 (Duitsland) personen per land telefonisch geïnterviewd door enquêteurs van een Belgisch onderzoeksbureau (*Growth for Knowledge*). Deze werkwijze is minder stevig dan die van *God in Nederland* (2140 respondenten) en SCP (6829 respondenten) maar maakt het wel gemakkelijk om internationale vergelijkingen te maken.

Hieronder neem ik deze onderzoeksresultaten zoveel mogelijk samen om de houdbaarheid van de vier veronderstellingen na te gaan.

Seculier

Hoe is het met de ongelovigen in Nederland gesteld? Hun aantal is weer gegroeid. De betrekkelijk kerkelijke generatie sterft uit; de daaronder gelegen generaties zijn

veelal niet kerkelijk. In de kleinere protestantse kerken zijn wel veel jongeren te vinden, maar zij keren de trend naar een groeiende meerderheid van buitenkerkelijken niet. Net als uit de vorige editie (2006) blijkt ook uit *God in Nederland* dat het percentage theïsten ('Er is een God die zich met ieder mens persoonlijk bezighoudt') en ietsisten ('Er moet iets zijn als een hogere macht die het leven beheerst') daalt. In de afgelopen tien jaar is het aandeel theïsten gedaald van 24 naar 14 procent en het aandeel ietsisten van 36 naar 28 procent. Het aandeel atheïsten ('Er bestaat geen God of hogere macht') en nu ook agnosten ('Ik weet niet of er een God of hogere macht bestaat') stijgt: de agnosten van 26 naar 34 procent; de atheïsten van 14 naar 24 procent.

Binnen West-Europa is het uitzonderlijk dat het een minderheid is die zich verbindt met geloof in God, gelovig-zijn, of zelfs met christen-zijn. Volgens het Pew-rapport (p. 82) noemt slechts 41 procent zich christen. Lager kun je het in West-Europa niet vinden. Het is *niet* zo dat het aandeel kerkgan- gen in Nederland bijzonder laag is: 18 procent zegt wekelijks of maandelijks deel te nemen aan een religieuze dienst, tegenover een mediaan van 22 procent (p. 96). Maar in tegenstelling tot bijvoorbeeld Scandinavische landen spreekt het in Nederland veel minder vanzelf om onze samenleving als christelijk te percipiëren wanneer je persoonlijk 'niets met de kerk hebt'. De kwantitatieve ontwikkeling heeft voor een kwalitatieve omslag gezorgd: onkerkelijkheid is het nieuwe normaal. De onkerkelijkheid duurt al meerdere generaties, en die wel kerkelijk zijn dragen dit moeizaam over (Pew, p. 84).

Christelijk

Volgens de gegevens van *God in Nederland* identificeert een kwart van de Nederlandse bevolking zich met de christelijke kerken, en dat zijn voor de helft mensen die vóór de jaren zestig zijn opgegroeid (vgl. Kregting, Scheepers, Vermeer, & Hermans, 2018). Bij de buitenkerkelijken is slechts een kwart

van die generatie. De leden van de kleinere protestante kerken, zoals evangelische en reformatorische, slagen er wel in het geloof op de volgende generatie over te dragen, maar in het bijzonder onder rooms-katholieken gebeurt dat maar zeer beperkt. Niet verwonderlijk, want hier is de tevredenheid en de deelname het laagst. Ook bij doop, huwelijk en overlijden komt de kerk voor veel Nederlanders steeds minder in beeld. Het vertrouwen in de kerk is lager dan het vertrouwen in de wetenschap, de media, en politieke partijen (*God in Nederland*, p. 51). Vervolgonderzoek van het SCP zal vermoedelijk laten zien dat onder jongeren uit gezinnen met een migratie-achtergrond religieuze betrokkenheid gebruikelijker is. Dus ja, de religie van de meerderheid (de gevestigde kerken) is vooral iets van de oudere generatie, maar tegelijk leeft het christelijk geloof sterk onder jonge minderheden.

Moslim

De combinatie jong en gelovig vinden we ook onder de zes procent islamitische Nederlanders, zo leert het SCP-rapport. Twee derde van hen hebben (ouders met) een Turkse of Marokkaanse achtergrond; moslims zonder migratie-achtergrond zijn sterk in de minderheid en blijven in dit rapport buiten beschouwing. Het aantal moslims onder Turkse Nederlanders neemt licht af, maar dat beeld is niet algemeen. Onder Marokkaanse Nederlanders nemen moskeebezoek en privé-gebed toe. Halal eten en de ramadan houden zeggen vrijwel alle moslims te doen en steeds meer Marokkaans-Nederlandse vrouwen dragen een hoofddoek. Onder dit deel van de bevolking is religie duidelijk belangrijk.

De onderzoekers onderscheiden vijf profielen op grond van gebedspraktijk, moskeebezoek en het belang dat wordt gehecht aan het geloof en een islamitische levenswijze. De niet zo gelovige categorie (*seculier*) is zeer klein en stabiel, de gelovige, maar niet praktiserende (*cultureel* – vooral een klein deel van de Turkse moslims), daalt, de omvang van de midden-categorie

(selectief – een iets groter deel van de Turkse moslims) schommelt, de ‘thuisbidders’ (vroom) en de trouwe moskeegangers (strikt) nemen in aantal toe. Onder de laatste twee categorieën vallen vrijwel alle Marokkaanse moslims. Het toenemende belang van religieuze betrokkenheid hangt volgens SCP-onderzoeker Huijnk waarschijnlijk samen enerzijds met voordelen die het geloof en deelname aan islamitische sociale netwerken opleveren en anderzijds met de gevoelde afstand tot de samenleving en de alom ervaren discriminatie (p. 63). Onder deze omstandigheden pakken de islamitische plausibiliteitsstructuren goed uit voor welzijn en geluk: de trouwe moskeegangers zijn gemiddeld het gelukkigst (p.73). Interessant is dat de islam een eigentijdse gestalte aanneemt: de tweede generatie is voor een deel weliswaar minder religieus, maar ze is vooral anders religieus: meer individueel en internationaal georiënteerd. De succesvolle geloofsoverdracht is opvallend binnen de Nederlandse context.

Spiritueel?

De ‘ongebonden spirituelen’, ten slotte, krijgen veel aandacht in de media en ook in *God in Nederland*. Wanneer je louter afgaat op het label, lijkt het waarachtig wel of er een nieuwe sekte of kloosterorde is gevormd! Een bevolkingsgroep met gemeenschappelijke kenmerken komt echter niet zo duidelijk naar voren (vgl. Bruce, 2017). Mensen buiten de kerken die zich spiritueel (27 %) of gelovig (25 %) noemen, stemmen wel vaker in met uitspraken over een innerlijke waarheid, religieuze zoektocht, en het combineren van levenswijsheden. Spiritualiteit buiten de kerken gaat vooral over het ‘leven in het hier en nu’, ‘zich soms deel van een groter geheel voelen’ en ‘naar het goede streven’. Hoe betekenisvol deze uitspraken zijn is moeilijk in te schatten en mogelijk zijn de nu herhaalde vragen uit vorige edities alweer uit de mode, want de afgelopen decennia is de instemming met uitspraken over nieuwe spiritualiteit verminderd. Hopelijk werpt het beloofde SCP-rapport meer licht op dit fenomeen. Ook

de ‘meervoudige religieuze betrokkenheid’ staat sterk in de belangstelling, maar blijft vooral christenen te betreffen die hetzij van hun affiniteit met het jodendom getuigen, hetzij aan yoga of meditatie doen en vandaar iets met boeddhisme hebben. Algemeen is in Nederland – naar eigen zeggen! – de behoefte afgenomen om te reflecteren op de zin van het leven. 70 procent (2006: 79 procent) denkt daar af en toe over na; 48 procent (2006: 37 procent) interesseert dat niet zo. Daarmee bezig zijn is vooral iets voor hen die zich gelovig of spiritueel noemen.

De diagnose bijgesteld

Kortom, het secularisatieproces is niet van richting veranderd, maar een gelovige, deels jonge en allochtone minderheid wijkt wel sterk af van het algemene beeld. Hier vinden we sterke religieuze identiteiten, christelijk en islamitisch. Naarmate de integratie van moslims in seculier Nederland voortschrijdt en discriminatie afneemt, zou de religieuze betrokkenheid onder hen ook kunnen gaan afnemen, maar dat staat nog te bezien. Overigens is volgens het Pew-rapport de aversie tegen de islam in Nederland weliswaar geringer dan elders in Europa, maar waar in andere landen een negatieve houding door de christenen (praktiserend of niet) wordt gedragen, zijn dat in Nederland de seculieren. Dat zal niet helpen bij de wederzijdse betrekkingen tussen gelovigen en seculieren, en dat is weer gunstig voor de betrokkenheid van gelovigen op het geloof.

Christenen staan in Nederland, nog steeds volgens het Pew-rapport, relatief positief tegenover moslims. Ook onder christenen zien we het fenomeen dat afname van religiositeit in de samenleving als geheel ertoe leidt dat zij die wél geloven er een groter belang aan gaan hechten (Achterberg et al., 2009). Doordenkend op de bevindingen van het SCP is het volgende scenario denkbaar: christenen zouden moslims kunnen vergezellen op hun weg naar een getransformeerde sociale basis van religie, waarbij

individuele patronen, familie en (internationale) sociale netwerken een belangrijke rol spelen. Gezien het toenemende belang van transnationale (Dessin, 2017) en evangelicale (Vermeer & Scheepers, 2017) kerkgemeenschappen is dit niet zo'n buitenissige gedachte. In ieder geval zijn er tamelijk sterke (kwalitatieve en kwantitatieve) aanwijzingen dat zo'n minderheid zich aan het ontwikkelen is.

Voor de rest van de bevolking blijft het nodig een nieuwe methode te ontwikkelen om hedendaags (on)geloof in kaart te brengen. De journalistieke en academische troetelkindjes van 'ongebonden spiritualiteit' en 'meervoudige religieuze betrokkenheid' blijken maar beperkt toegang te bieden tot kennis van de rol die geloof, zin, ritueel, transcendentie en sacraliteit in het dagelijks leven van mensen spelen. Er zijn andere concepten nodig. Voor het hier besproken type grootschalig onderzoek is het een grote uitdaging om de vragen te stellen die daadwerkelijk zicht bieden op de diversiteit van de wijzen waarop mensen zich in het leven oriënteren. Met vragen naar de mate van conformering aan de geloofsvoorstellingen en praktijken van de bekende, en zelfs van nieuw geconstrueerde, gezindten komen we er niet meer. Maar hoe zijn attitudes, ervaringen en noties te peilen wanneer de respondenten hier steeds minder over te zeggen hebben? Geloof moet misschien toch vooral op heterdaad worden betrapt.

Assertieve geestelijk verzorging

Met ruimere begrippen als spiritualiteit en zingeving is het probleem, ook voor geestelijk verzorgers, niet verholpen. Ook deze zijn velen vreemd. De hoge graad van levensbeschouwelijk analfabetisme vergt van de beroepsgroep een even hoge mate van assertiviteit om duidelijk te maken dat zij er nu juist is voor al die ongeadresseerde zorgen, vragen en verlangens die te maken hebben met het leven en de dood zelf. De beschikbare, maar disparate, gegevens over de receptie van geestelijke verzorging laten

immers keer op keer zien dat zij die met een geestelijk verzorger te maken hebben gehad, aangeven daar baat bij te hebben. Voor een landelijke enquête is hun aantal veel te klein, maar deze goede ervaringen kunnen de beroepsbeoefenaren wel sterken in het vertrouwen dat zij ertoe doen voor seculieren en gelovigen – christen, moslim of iets anders. Het zou van weinig professioneel zelfbewustzijn getuigen om de hier besproken onderzoeksresultaten te interpreteren als directe aanwijzing dat geestelijke verzorging al of niet een belangrijker rol vervult of kan vervullen. We leven in een vreemd land. De meeste mensen sorteren zich niet voor om uit te komen bij een vertegenwoordiger van een georganiseerde levensbeschouwing. Tenzij gekozen wordt voor de minderheidsstrategie, dient de geestelijke verzorger zelf duidelijk te maken dat hij of zij er is voor het gewone buitengewone in ieders leven – niet alleen voor gelovigen, niet alleen voor 'spirituelen', en zelfs niet alleen voor 'zinzoekers'.

Kees de Groot is universitair docent praktische theologie, Tilburg University; c.n.degroot@uvt.nl

Literatuur

- Bruce, S. (2017). Multiple religious belonging: conceptual advance or secularization denial? *Open Theology* 3, 603-612.
- Dessin, D. (2017). *God is een vluchteling. De terugkeer van het christendom in de Lage Landen*. Kalmthout: Polis.
- Achterberg, P., Houtman, D., Aupers, S., Mascini, P., de Koster, W., & van der Waal, J. (2009). Dialectiek van secularisering: hoe de afname van christelijke religiositeit samengaat met een sterkere nadruk op haar publieke belang in achttien westerse landen. *Sociologie* 5(3), 324-342.
- Kregting, J., Scheepers, P., Vermeer, P., & Hermans, C. (2018). Why God has left the Netherlands: Explanations for the decline of institutional Christianity in the Netherlands between 1966 and 2015. *Journal for Scientific Study of Religion*, 20(8), 1-22.
- Vermeer, P., & Scheepers, P. (2017) Bloeiende evangelische kerken in Nederland. Een circulation of the saints? *Religie & Samenleving* 12(1), 22-51.